

RADOVAN PAVIĆ

NEKI POLITIČKO-GEOGRAFSKI I GEOPOLITIČKI ASPEKTI U DJELIMA JURJA KRIŽANIĆA

PRISTUP:

Jedna od najznačajnijih suvremenih karakteristika geografskih znanosti² njihova je sve izrazitija aplikativnost u sferi praktičkih potreba i to, dakako, prvenstveno u ekonomskom, planerskom, politološkom i geostrateškom smislu, a osobito u formiranju društvene svijesti u pogledu shvaćanja funkcionalnog značenja pojedinih dijelova zemljine površine i organizacije globalnog života općenito.³

A pritom je razumljivo da ono geografsko — shvaćeno na razini suvremene znanosti — nema nikakve veze sa nabranjanjem glavnih vrhova i gradova, pronalaženjem lokaliteta na karti, statističkim maltretiranjem o površinama i proizvodnji, deskriptivnošću, kompiliranjem i sličnim.

Upravo razdoblje poslije drugoga svjetskog rata znači vrijeme posebne afirmacije aplikativne geografije — zato od naročitog interesa može biti ukazivanje i na niz starijih autora, domaćih ili stranih, kojima su geografska metoda i obrada geografskih sadržaja ponekad činili važne pretpostavke njihovih radova, prije svega filozofskog, religijskog ili političkog značaja.

Interes za obradu i geografski relevantnih sadržaja — unatoč svim navinostima i često neznanstvenom pristupu, primjerenom vremenu kada se javljaju odgovarajući autori — bitno pridonosi i suvremenoj afirmaciji geografije kao znanosti; to više što mnogim autorima, na koje se rečeno odnosi, geografija nije specijalnost, niti su njihovi radovi geografskog karaktera. Pa ipak se oni, da bi shvatili složenost društvene stvarnosti, vrlo često utječu geografskoj metodi i geografskim sadržajima; to iskustvo, koje ne smije biti zanemareno ni danas, jasno pokazuje da se s razvojem geografskih disciplina, jedne od najznačajnijih komponenti suvremenih

¹ U okvir ovih sadržaja uključeni su i neki vidovi ekonomsko-geografskog značaja a dotaknuta su i neka posve gospodarska i demografska pitanja, koja su s navedenim geopolitičkim sadržajima usko povezana. (Iz referata održanog na simpoziju posvećenom ličnosti i djelu Jurja Križanića, 2. i 3. ožujka 1972. god, Fakultet političkih nauka, Zagreb)

² Danas je već očito da se definicija geografije mora odnositi na skup geografskih disciplina.

³ Također treba spomenuti aplikativnost i u urbanističkom i regionalnom planiranju, istraživanjima stanovništva i slično.

geoznanosti, mora očekivati i njihova sve šira praktična primjena; a u tom okviru geopolitički pristup koji pridonosi razumijevanju veza između realiteta prostorne stvarnosti i prirodno-geografskih faktora s jedne i društvene (političke) stvarnosti i nadgradnje s druge strane prirodno ne može biti zanemaren i to tim više što samo mnogostrukost pristupa pojedinim društvenim fenomenima pruža mogućnost za njihovo što objektivnije vrednovanje i ocjenu; potonje ima naročito veliko značenje u suvremenim prilikama u kojima je utjecaj sve užih specijalnosti sve veći, često odlučan, sveobuhvatnog značaja i sa najširim posljedicama.

Među relevantnim geokomponentama u ovom će se napisu prvenstveno ukazati na neke fizičko-geografskog značaja i to iz razloga jer se one najčešće posve zanemaruju; a uzimajući u obzir suvremene prilike to nije teško razumjeti — nedaće koje slijede iz karaktera prirodne sredine ne tiču se onoga dijela dehumaniziranog javnog mijenja koje je i samo nosilac moći ili je modelirano od strane nosilaca moći, bilo na razini države, klase ili interesnih grupa, koje takvi problemi ne pogađaju. Razumljivo je da se nezaobilaznost geokomponenti posebno ističe u slučajevima kada se radi o određenim sadržajima povijesnog karaktera, jer u prošlosti je savlađivanje prirodno-geografskih osnova bilo općenito teže — pogotovo, to je vrijedilo za Rusiju definiranu nizom ekstremnih karakteristika prvenstveno u sferi klimatskih nepogodnosti i problema koji slijede iz njezinog izuzetnog prostornog obuhvata.

Neprijeporno značenje i geopolitičkog pristupa povijesnim sadržajima nužno je svagdje gdje su takovi sadržaji teritorijalizirani — gdje se, primjerice, radi o značenju lokacije, prostornom obuhvatu i širenju i sličnom. U tom je smislu dovoljno navesti samo jedan primjer — ako je danas u razmatranjima određenih aspekata globalne geostrategije i međunarodnih političkih odnosa nužno govoriti na način koji respektira teritorijaliziranost i geokomponente (problemi okruženja, lokacija tamponskih zona, geostrateških ključnih prostora, značenje prirodno-geografskih faktora itd), tada je očito da takav pristup ne će biti moguće zaobići niti onda kada tijekom vremena današnjica postane poviješću. A u odnosu na Jurja Križanića navedeno je od velikog značenja upravo iz razloga jer su u mnoga njegova shvaćanja političkog i gospodarskog značaja inkorporirani i jasni aspekti teritorijaliziranosti. Treba još napomenuti da ovakav geopolitički pristup nekim Križanićevim djelima predstavlja prvi pokušaj kakav u dosadašnjoj literaturi o Križaniću još nije zabilježen.

Među stranim autorima koji u navedenom smislu mogu izazvati poseban interes, treba na prvom mjestu spomenuti G. W. Hegela i to poglavlje »o geografskim osnovama svjetske povijesti« iz njegove čuvene »Filozofije povijesti«⁴. Međutim ovaj je napis posvećen jednom hrvatskom autoru koji je ostavio vidnih i međunarodno priznatih tragova i u sferi politološke znanosti, posebno kao ideolog svojevrsnog ujedinjavanja svih slavenskih naroda pod okriljem Rusije: riječ je o Jurju Križaniću, u čijim radovima nalazimo, između ostalog, niz sadržaja koji i političko-geografski i ekonomski mogu biti i te kako relevantni pri čemu, međutim, ne treba zaboraviti niti mišljenje prema kojem Križanićeve zasade i djelat-

⁴ Vidi o tome više u radu R. Pavić: »Neki aspekti prirodno-geografskog determinizma u Hegela« (Geografski pregled broj 13, Sarajevo 1970.).

nost nisu u daljem društvenom razvitku u Hrvata ostavile nikakvih tragova^{4a}.

Uz Matiju Vlačića Ilirika Labinjanina (1520—1575) i Markantuna Dominisa (Gospodnetića) (1560—1624), ubraja se Juraj Križanić («Georgius Krisanich Croata Obarhiensis Nobilis») među one malobrojne i u inozemstvu priznate Hrvate koji su postali ličnosti evropskog značenja. Rođen je u Obrhu kraj Kupe god. 1617. ili 1618. Stekavši izuzetno obrazovanje kao crkveno lice zanosio se idejom sveslavenskog jedinstva, oslobođanjem i ujedinjenjem svih slavenskih naroda pod vodstvom Rusije; međutim, na carskom dvoru u Moskvi nije mogao prodrijeti sa svojim idejama — štoviše, izaziva nepovjerenje (vjerojatno i zbog navodnih težnji prema uniji), dok mu na Zapadu ne vjeruju jer je vatreni Slaven i rusofil. U progonstvu u Tobolsku proveo je punih 15 godina, i tu je napisao svoje čuvene »Razgovore ob vladatelystwu« za koje mnogi opravdano pretpostavljaju da su bili poznati i Petru Velikom: on je u njima našao jasno uočene probleme i pravce formiranja i teritorijalnog širenja Rusije. Godine 1683. poginuo je u redovima Jana Sobjeskog kod opsade Beča.

Na ovom se mjestu tretiraju samo tri njegova rada — prije svega, izbor iz spomenutog najvažnijeg, životnog djela pod naslovom »Politika ili razgovori o vladalaštu« koje Golub opravdano definira kao svojevrstu trilogiju ekonomike, strategije i politike^{4b}, zatim »Putopis od Lavova do Moskve« 1659. god. i »Povijest Sibira« (iz 1680. god.)^{4c}.

Tekstove za izdanje »Politike« iz 1947. godine je izabrao dr J. Badalić (Matica hrvatska, Zagreb 1947), a putopis »od Lavova do Moskve 1659. god.« donio je također dr J. Badalić u zborniku »Hrvatska svjedočanstva o rusiji« (Zagreb, god. 1945.). Posebno značenje imaju tekstovi iz tzv. »Politike«, što je samo naziv koji se u literaturi primjenjuje za »Razgovore ob vladatelystwu«. Izvorni se rukopis čuva u Moskvi u centralnom državnom arhivu u fundusu čuvene Sinodalne biblioteke. Godine 1965. objavljeno je u Moskvi i kompletnije usporedno izdanje originalnog Križanićeva teksta s ruskim prijevodom. Također, posve je vjerojatno da bi se više geografskih implikacija moglo naći i u Križanićevoj »Kompilaciji o ruskoj povijesti«.

Analizirajući navedene radove Jurja Križanića,⁵ prvenstveno »Politiku«, njegovo najvažnije i životno djelo, lako je ukazati na više političko-geografskih, ekonomskih i demografskih sadržaja značajnih koliko za

^{4a} »Povijest naroda Jugoslavije« (Knjiga II, Zagreb 1959. godina, str. 1009).

^{4b} J. Golub: »Juraj Križanić kao preteča kršćanskog ekumenizma« (E. Moderna, Zagreb, broj 11/1969—1970, str. 94.)

^{4c} Titov: »Sibir u XVII. st.«, izdao G. Judin, Moskva 1890. (na ruskom)

⁵ Osim Križanića i Matija Vlačić Ilirik Labinjanin (1520—1575) izuzetno je zanimljiva ličnost, u čijim radovima nalazimo više geografskih implikacija; na to je već opširnije upozorio i M. Mirković, pa je ovdje dovoljno podsjetiti na osnovne konstatacije. Tako različitosti među ljudima Vlačić pokušava tumačiti ne na osnovi rase i porijekla, nego prirodnogeografskom uvjetnošću, gospodarskim prilikama i povijesnim razvojem; smatra zatim da se zavjetne knjige mogu shvatiti samo uz poznavanje i razmatranje geografskih prilika krajeva u kojima su nastale, i slično. Na Vlačićevu antropogeografsku metodu i njezino značenje upozorio je i dr. V. Filipović u nastupnom predavanju na katedri Labinske Republike 1970. (F. Filipović: »Aktualni Vlačić,« Dometi, br. 8, Rijeka 1970.).

razumijevanje ruskog života XVII. stoljeća, toliko i za perspektive razvoja ondašnje Rusije, budući da su mnoge potrebe koje je Križanić uočio bile realizirane tek u vrijeme Petra Velikog ili kasnije.

Djelu i ličnosti Jurja Križanića moguće je pristupiti s dviju polaznih osnovica: sa stajališta povijesnog pristupa, tj. moguće je ocijeniti Križanića u skladu s njegovim vremenom, i drugo — sa stajališta onoga po čemu njegovo djelo korespondira sa suvremenim dobom. I jedan i drugi pristup mogli bi otkriti svu tragiku i veličinu Križanićeve ličnosti — pri tome, dakako, njegovu *sveslavensku ideju treba shvatiti samo kao traženje spasa za ondašnju Hrvatsku i, općenito, kao suprotstavljanje posljednjem prodoru barbara iz Azije, dok optužbe o uniženju valja više gledati u smislu ekumenizma i tolerancije*. Međutim, na ovom mjestu Križanić izaziva drukčiji i to profesionalni politološki interes (Križanić predstavlja prvog do danas poznatog i toliko značajnog politološkog pisca u Hrvata) — *interes koji ide za ciljem iznalaženja samo nekih, u ovom slučaju političko-geografskih i geopolitičkih sadržaja prvenstveno u njegovoj »Politici«*.

Pri tome valja prije svega naglasiti da je u geopolitički pristup Križanićevoj »Politici« i nužan i moguć. Slijedi to iz činjenice što se u Križanića očito radi o *fenomenu političkog* — već samim tim dovoljno je rečeno o složenosti i brojnosti najrazličitijih komponenata koje u taj fenomen ulaze; a među njima nije moguće izostaviti ni one koji fenomen političkog osvjetljavaju sa stajališta njegove povezanosti s karakteristikama konkretnog geoprostora, teritorijalnih komponenti, geografske lokacije, pravca prostornog proširivanja državnog teritorija i slično. Interes za Križanića i navedene sadržaje u njegovim djelima može ukazati i na opravdanost pristupa nekadašnjoj Rusiji i sa stajališta ne samo povijesnih disciplina nego i *geoznanosti*⁶ također; moguće je ukazati da se ono što se ponekad naziva idejom ili biti Rusije može interpretirati i pojasnjivati i s *vrlo raznolikih stajališta, pri čemu ni jedno ne smije računati na isključivost, već mora biti shvaćeno samo kao detalj kompleksnog objašnjenja*.

Navedeno ima posebno značenje i stoga jer potječe od autora koji nisu geografi, zbog čega je svaki prigovor o opterećenosti profesionalnim deformacijama moguće posve odbaciti.

U navedenom smislu nije naodmet pripočeti još jedan i to najnoviji primjer kojim se također ukazuje na značenje prirodno-geografskog kompleksa — tako je u Enciklopediji Moderni (br., Zgb . . . god., str. 79) i Šimleša upozorio — pišući o »Granicama odgojno moći« — i na utjecaje sredine koje sačinjavaju prirodni (dakle prirodno-geografski, R. P.) i društveni elementi. Šimleša doslovno navodi da »Izvan je sumnje da je priroda, a uprvom redu geografsko-klimatski faktor i u, dalekoj prošlosti imala značajnu ulogu na formiranje čovjekovog mentalnog habitusa i na formiranje njegove ličnosti uopće«. (str. 79.) Iako, nadalje, Šimleša s pravom ukazuje i na opadanje značenja geografskog miljea na čovjekovu ličnost ipak ističe: »Jasno je da će geopsihičke pojave u izvjesnoj mjeri postojati i nadalje...« (str. 79).

Značenje geokomponenti ne zaboravlja se niti u književnoj kritici, što, dakako, ovisi i o načinu gledanja i obrazovanju kritičara — zanimljivo je podsjetiti i na činjenicu da je i J. Tarle, pristupajući djelu A. Camusa, i te kako vodio računa i o kulturno-geografskim strukturama sadržanih u individualnoj Camusovog pisanja; Tarle je njegovo djelo definirao i kao književnost«... svjedočenja života, mediteranske, bitno južne, kulturološke vizije« (Tribina umjetnosti, Zagreb, 1. ožujka 1972.).

Tako bi se u smislu Easta i Poundsa⁷, ali i bez determinističkih opterećenja koja razumljivo izazivaju odbojnost, trebalo ukazati i na teritorijalne komponente u formiranju ruske državnosti; na značenje velikih klimatskih i vegetacijsko-proizvodnih zona Rusije i velikih poriječja kao prostorne osnove državnosti; na osobine južnog i istočnog frontiera; na pojam »kontinuiranih kolonija«; na teritorijalni obuhvat Rusije izražen u literaturi; na problem identifikacije naroda i njegovih tradicionalnih teritorija i regija jezgre; na značenje njezinog (i azijskog) Heartlanda za svjetsku povijest; na njezinu tamponsku ulogu prema Aziji ili funkciju mosta između Evrope i Kine i slično.

Nadalje, valja istaći da ovaj napis nije vezan ni uz kakvu obljetnicu; a učinjeno je to namjerno i iz posve jednostavnog razloga — neprihvatljivo je da se na značajne ličnosti hrvatskog naroda navraća samo o obljetničkim datumima; naprotiv, *one zaslužuju trajni interes — ponajprije zato jer su u postignuća i zasade kojima se koristi i ponosi današnjica* ugrađeni i oni stari često i davnašnji temelji — mi ih tek prečesto zaboravljamo; a profesionalni politološki interes u tome ne smije biti primjerom.

Značenje faktora geografske lokacije

Iako Krleža s pravom smatra Križanića za hrvatskog političkog Don Kihota, za ingenioznog fantastu koji mašta o, dakako, fiktivnom integritetu od Karlovca do Moskve i kitajske granice, ipak u Križanićevim djelima *utemeljenost u povijesnom iskustvu, shvaćanje georealiteta, dobro opažanje i razumijevanje stvarnosti kao i budućih potreba, posvuda su jasno izraženi*.

Tako izrazito mjesto u Križanićevoj »Politici« imaju neke karakteristike *geografskog položaja*: pri tom je zanimljivo još prije analize Križanićeva teksta podsjetiti na Krležinu natuknicu koja govori o ličnosti, djelu i sudbini Jurja Križanića — za Krležu je, naime, Juraj Križanić rođen na razmeđu Istoka i Zapada i, razdiran dilemom Raskola i Slavenstva, Istoka i Zapada. »... tipična žrtva našeg geografskog položaja«.⁸

Značenje geografskog položaja dolazi u Križanića do izražaja na više mjesta osobito onda kad govori o mogućoj posredničkoj trgovini Rusije između Evrope i Azije. Analizirajući te elemente posredničko-geografskog položaja u Križanićevoj »Politici«, dobro je podsjetiti da je i u drugih starijih autora, koji također nisu geografi (zbog čega su nam njihova geografska shvaćanja još važnija) — u ovom slučaju u splitskog primasa *Narkantuna Dominisa* (Gospodnetića), moguće naći implikacije koje su sasvim jasno geografski definirane. Tako, primjerice, kada Dominis kaže: »Opasno je, priznajem, biti po sredini između onih koji su u oštrom sukobu« (»Crkvena država«, knjiga VII, poglavlje 12, str. 134) — uočavamo tu i izraz njegova svakodnevnog iskustva, jer je *granični položaj njegove*

⁶ Pod pojmom geoznanosti treba podrazumijevati one znanosti kod kojih shvaćanje prostornih odnosa čini bitnu i odlučujuću komponentu.

⁷ G. East: »Povijesni zemljopis Evrope«, (Matica Hrvatska, Zagreb 1944.) i N. J. G. Pounds: »Geographie politique de l'Europe« (Payot, Paris 1950. god.)

⁸ M. Krleža: »O patru dominikancu Jurju Križaniću« (»Eseji«, knjiga I, Zagreb 1932.).

dijeceze idealna potvrda opasnosti koja prijete onima u sukobu — gra- nično položena venecijanska Dalmacija neprestano je strepila od turskog Klisa.

Niti Križaniću, za sigurno, nije mogla izbjeći iz vida činjenica da su i začetak i razvoj državnosti na tlu Rusije uvelike bili vezani uz tranzitno-geografski položaj i prometnu ulogu velikih poriječja; značenje rano-srednjovjekovne »grčke ceste«, tj. kombiniranog riječno-kopnenog puta između Crnog mora i obala Baltika, kao i razvoj i opadanje Kijeva i Novgoroda (zbog prekida veza sa Konstantinopolisom odnosno propasti Hanzze) kao bitnih životnih žarišta stare Rusije, ovisili su uvelike o tranzitno-prometnoj funkciji širih razmjera. Zato je u uvjetima teritorijalno znatno proširene Rusije, locirane na ključnom položaju prema centralnoj Aziji, Kavkazu i Perziji i uz kontrolu Vrata naroda, bilo prirodno vratiti se prednostima njezinih prometno-posredničkih funkcija. A značenja tih prednosti, tako duboko utemeljenih u karakteristikama ruskog geoprostora, nisu mogla biti umanjena niti povremenim tumultnim situacijama kakva je, primjerice, bila i Stjenjkina (Razinova) buna, koja je, imajući za svoje poprište i donje Povolžje (dakle i pristup centralnoj Aziji i kaspiskom bazenu), mogla značiti i nesigurnost i duži prekid prometnih veza upravo u nekim tranzitno i trgovački ključnim prostorima.

Središnji geografski položaj Rusije omogućuje joj trgovačko posredništvo prije svega između tzv. Buhara (stanovnika današnje Sovjetske Centralne Azije) i Nijemaca. Zbog toga su za Križanića važni prometni putovi ali još više odgovarajuća pristaništa i velika prekomorska trgovina.⁹ Po svom geografskom položaju Rusija je za Križanića sa svih strana kontinentalno zatvorena zemlja — na sjeveru je Ledeno more, na istoku i jugu su barbarski narodi s kojima se ne može trgovati; na zapadu, u Litvi i Bjelorusiji, nema proizvoda potrebnih Rusiji, zbog čega je ekonomska napetost mala; na jugu trgovinu na Azovskom i Crnom moru drže Krimci; Nogajci čine smetnje astrahanskoj trgovini, a Kalmici su preuzeli trgovinu s Buharima na istoku. Zbog toga Rusiji ostaju samo tri slobodna tržišta — Novgorod i Pskov na kopnu i Arhangelsk na moru.¹⁰ Međutim, unatoč takvoj nepovoljnoj zatvorenosti, Rusija bi mogla iskoristiti svoj izuzetan tranzitno-geografski položaj između Indije i Kine na istoku, Perzije na jugoistoku, Turske na jugu i Litve, Poljske i Njemačke na zapadu. Križanić se uz to zalaže i za posvemašnju promjenu smjerova vanjske trgovine, promjenu ovisnu o centralnom geografskom položaju Rusije; umjesto da se »kolonijalni« proizvodi^{10a} kupuju od Nijemaca, treba ih izravno preuzimati sa istoka i prodavati na zapadu; posebnu bi važnost imala trgovina na Donu jer bi time bila ostvarena veza s velikim ocean- skim morem. Ta posrednička uloga Rusije spominje se u drugim dijelovi- ma »Politike«.¹¹

Moguće je, dakle, zaključiti da je Križanićevo isticanje posredničkog položaja slijedilo prvenstveno iz dobro uočenih karakteristika geografske

⁹ Prema Križaniću dobro se vladanje poznaje: po dobrim putovima i do- brim mostovima, po zdravoj valuti i dobrim sudovima.

¹⁰ J. Križanić: »Politika«, Matica Hrvatska, Zagreb 1947, str. 65.

^{10a} Križanić nije upotrebljavao taj naziv, iako je riječ o klasičnim koloni- jalnim proizvodima.

¹¹ ibidem, str. 72. 74-75.

lokacije Rusije, tog Srednjeg svijeta — odnosno »evropske Azije« ili »azijske Evrope« — položenog na tranzitnim pravcima prema Kini i Dalekom istoku općenito. Valja još naglasiti i to da se u Križanića ne radi o naivnom i statičkom karakteru samog geografskog smještaja, nego o geografskom položaju što implicira shvaćanje prostornih odnosa kao i funkcionalne i promjenljive komponente. Ovakva Križanićeva shvaćanja utemeljena su očito ne samo u povijesnom iskustvu nego su i rezultat njegove svakodnevne u Tobolsku, koji je kao grad graničnog karaktera vršio važne funkcije tranzitnog i čvorišnog značaja.

Političko-geografski aspekti

Karakter Križanićevih razmatranja u »Politici« diktiran potrebom uočavanja i razjašnjavanja političkih i ekonomskih prilika tadašnje Rusije kao i naznačivanjem smjerova razvoja, očito je morao uključivati i više političko-geografskih aspekata, iako, dakako, bez posebne i odgovarajuće stručne terminologije. Tako, primjerice, na onim mjestima »Politike« gdje Križanić govori o razumljivo fiktivnom, sveslavenskom etničkom, lingvističkom i ekumenskom integritetu od Kupe do Volge i kitajske granice, uočavamo u tome ne samo izraz shvaćanja da je za male slavenske narode, a posebno za Križanićevu Hrvatsku, to jedina mogućnost da se oslobode turskog kopita, nego i nešto što ima političko-geografsko značenje: riječ je o *prostorno izuzetno velikom i kontinuiranom području*, koje, uz adekvatni broj stanovnika, može biti faktor snage i moći pretpostavljene Križanićeve svojevrstne sveslavenske zajednice — svojevrstna stoga što slavensko zajedništvo u Križanića ne pretpostavlja zajedničku državu s vladarem u Moskvi, nego, između ostalog, pomoć koje Rusija treba pružiti ostalim slavenskim narodima da izbore svoju samostalnost. Nemogućnost teritorijalnog ujedinjavanja južnih Slavena sa ostalim slavenskim etnikumima uviđao je jamačno i Križanić zbog diobenog i izolacionog značenja germansko-mađarsko-rumunjske podunavske barijere koja je Zadunajske Slavene odijelila od ostale slavenske mase.

Govoreći o moći države, Križanić nije ispuštao iz vida i veličinu teritorija iako njezina važnost ustupa pred značenjem dobrih zakona: »Moć države nije samo u njezinu prostranstvu i u njezinim utvrđenim gradovima već mnogo više u dobrim zakonima.« (Politika, M. H. Zagreb 1947), str. 57). Na veličinu teritorija Križanić će se vratiti više puta — tako pišući o prometnim vezama u Rusiji kaže: »U ovoj su preogromnoj državi putevi daleki i naporni zbog blata i šuma i pogibeljni radi Krimaca, Nogajaca, Kalmika i drugih razbojničkih naroda« (isto, str. 6.) Faktor veličine teritorija značajan je za Križanića i onda kada ističe neoportunistički ruskih osvajanja u i suviše udaljenim krajevima — jer »... nekoji su krajevi tako udaljeni da bi se više potrošilo na njihovo čuvanje nego bi se iz njih dobilo koristi.« (Politika, M. M. Zagreb, 1947. str. 344).

I Badalić je također ukazao na značenje veličine teritorija ističući prometnu i političko-privrednu problematiku Rusije XVII. st. s kojom

se »zbog neobuhvatnih ruskih prostora dobro rve Rusija od Petrovskog do današnjeg dana.«^{11a}

Nadalje, Križanić je moć jedne države i vladara izričito povezivao i s brojem njezina stanovništva. »Najglavniji je temelj državne moći množina naroda« (isto, str. 316). Ukazivanje na prostorni obuhvat i broj stanovništva ima trajno značenje u politici snage i u suvremenim prilikama — države kontinentalnih razmjera i velikog broja stanovništva u principu mogu biti (i jesu) opterećene osjećajem velike sile.

Na značenje veličine teritorija, ali ovaj put u odnosu na mogućnost upravljanja i organizacije života, Križanić ukazuje i onda kad navodi kako je kineski kralj odbio da uzme pod svoju vlast japansko kraljevstvo jer »... ima dosta posla sa svojim velikim kraljevstvom...«¹²

I Križanićevo *zalaganje za samodržavlje* kao najsavršeniji oblik vladavine također se može dovesti u vezu s utjecajem jednog geografskog faktora — radi se o veličini teritorija; već tada, u vrijeme Križanića, s obzirom na prostranstvo gotovo čitavog zauzetog Sibira, slabu prometnu povezanost i nemogućnost ostvarivanja efikasne kontrole, *razumljivo je da samo jaka i centralizirana samodržavna vlast može ostvariti jedinstvo i cjelovitost državne zajednice na tako velikom teritoriju* koji, uz to, obuhvaća vrlo različite etnikume čija su granična područja dosta nejasno određena i sa prirodno-geografskim faktorima koji očito otežavaju prometnu povezanost cijele države. Relativno dobro poznavajući različite dijelove Rusije, Križanić je sigurno bio svjestan tih teritorijalnih, prirodno-geografskih i prometnih faktora, pa je najvjerojatnije i to bio jedan od uzroka da mu se samodržavlje činilo najpogodnijim oblikom za ostvarenje i držanje na okupu ruske državne zajednice.

U »Politici« je i na drugim mjestima moguće naići na prirodno-geografske sadržaje kojima se Križanić koristi u objašnjavanju karakteristike ruske ekonomsko-političke stvarnosti; tako upozorava i na jedan klimatski faktor: duge zime, po Križaniću, također su jedan od uzroka tadašnjih nevolja Rusije; međutim, zanimljivo je istaći da se *faktori klime i prostornih udaljenosti i danas tretiraju kao bitni otežavajući čimbenici sovjetskog ekonomskog razvoja.*

Nadalje, u Križanićevo putopisu »Od Lavova do Moskve 1659. godine« nailazimo na jasne naznake značenja *tamponskog položaja i problema frontiera*, tj. dinamičke granice podvrgnute utjecajima i prodorima različitih suvereniteta, što se odnosi na pitanje političko-geografskog položaja Ukrajine između poljsko-litvanskog zapada i velikoruskog (moskovskog) istoka; jedini izlaz za Ukrajinu, smještenu između dvaju jakih žarišta suvereniteta, jest — po Križaniću — priklanjanje Moskovi.¹³

(»Stojeći pod zaštitom carskog veličanstva ne trebamo se ništa bojati napadaja sa strane Poljaka jer su oni slabiji. No ostanemo li uz kralja (poljskog) nikad se nećemo riješiti nevolja sa strane Moskve« (dr. J. Badalić: »Hrvatska svjedočanstva o Rusiji«, Zbornik, Zgb 1945, str. 39.)

^{11a} Dr Josip Badalić: »Gospodarsko-politički pogledi Jurja Križanića« (u rukopisu str. 9)

¹² »Politika« Matica Hrvatska, Zagreb 1947, str. 349.

¹³ Uz ime B. Hmeljnickog vezano je priključenje dijela Ukrajine Rusiji god. 1654.

Na tamponsko značenje pograničnih naroda upozorava Križanić još na jednom mjestu — onda kada ističe štetnost širenja državnih granica; naime, štetno je po Križaniću širiti državni teritorij prema onim miroljubivim graničnim narodima koji mogu igrati ulogu obrambenog zida: (»6. Kad se u susjedstvu nalazi narod koji ne voli svade i zadjevice i koji nam može biti obrambenim zidom. Na takve susjede nije uputno navaljivati.«¹⁴)

Takvo je Križanićevo shvaćanje razumljivo budući da je riječ o razdoblju u kojemu umjesto demarkiranih linijskih granica prevladavaju frontieri, egzistencija kojih je ne samo adekvatna nomadskom karakteru stanovništva, nego i stimulirana prirodno-geografskim faktorima, tj. otvorenosti lako prohodne stepe na jugu, jugoistoku i jugozapadu. Ali — Križanić pritom ne zaboravlja da istakne i sigurnost nekih granica Rusije sa kojih carstvu ne prijete nikakva opasnost; odnosi se to na Ledeno more i Sibirski frontier.

Uočavajući zatim političke probleme Ukrajine s obzirom na njezinu podijeljenost između Hmeljnickog i Bezpalijskog, Križanić jasno uviđa da bi upravo Dnjepar, kao najizrazitija prirodnogeografska granica i najjasnija naznaka na terenu, ali, tada, i objektivna prometna zapreka, mogao biti i granica u podijeljenoj Ukrajini; zbog toga i predlaže da se prijeporna hetmanska čast teritorijalno podijeli tako da se upravo Dnjepar prihvati kao međašnja linija.

Time se Križanić priklonio onim, kasnije u političkoj geografiji, toliko osporavanim shvaćanjima po kojima su riječni tokovi pogodni za određivanje graničnih linija; osporavanim s pravom iz razloga jer veliki tokovi i njihova poriječja češće vrše ulogu spojnih prostora, okosnice su životnih žarišta i značajni su po koncentracionim a ne diobenim funkcijama.

Geopolitičke komponente

Međutim, uz ove jasne političko-geografske naznake mnogo su značajnija Križanićeva shvaćanja o glavnim smjerovima osvajanja i teritorijalnog širenja Rusije, čime ulazimo u sferu geopolitičkih aspekata. Dakako, treba odmah upozoriti da je Križanić razlikovao pravedne od nepravednih ratova, pa je samim tim umanjena geopolitička dimenzija pretpostavljenih teritorijalnih zahvata. Križanić kaže da nije uputno proširivati državne granice ako to uzrokuje nepravedne ratove, i ako se uz granice nalazi narod koji može igrati ulogu obrambenog zida^{14a}; nepravedni su i ratovi koji se vode da bi se kršćanska religija širila oružjem, umjesto strpljivošću.¹⁵ Međutim, Križanićevo inzistiranje na teritorijalnom širenju Rusije i određivanje pravaca tog širenja navelo je neke autore da u njemu vide i jednog od inspiratora ruskog imperijalizma dostojnog koncep-

¹⁴ »Politika«, Matica Hrvatska, Zagreb 1947, str. 336.

^{14a} Ibidem, str. 336.

¹⁵ Ibidem, str. 337. S tim u vezi treba odmah istaknuti Križanićevo određenje pravednih ratova: to su ratovi koje vode kršćanske države protiv muslimana što su zauzeli kršćanske zemlje.

cija Petra Velikog.¹⁶ Razumljivo je da se s takvim načinom mišljenja i takvim ocjenama određeni dijelovi Križanićeve »Politike« mogu shvatiti samo u geopolitičkom smislu.

Prva, a ujedno i jedna od najznačajnijih, naznaka geopolitičkog značaja u Križanića sadržana je već u njegovoj sveslavenskoj ideji i u shvaćanju da bi Rusija morala biti vođa i središte okupljanja svih slavenskih naroda; nije teško ni nerealno, pretpostaviti da se pritom moglo misliti na sve oblike okupljanja kojima bi taj zadatak mogao biti izvršen, pri čemu ne može biti zanemareno ni pitanje *teritorijalne jedinstvenosti*.

Ali — treba naročito istaći, *da toga u Križanića nema, što međutim ne znači da poslije Križanića i u rukama drugih, sveslavenska ideja nije mogla biti shvaćena i na taj način; drugim riječima svaka »pan-ideja« može biti opterećena nastojanjem i teritorijalnog okupljanja što jasno govori o njezinom geopolitičkom karakteru. Svoj zadatak okupljanja mogla bi Rusija sigurno najlakše izvršiti ako bi se ostvario teritorijalno jedinstven i kontinuirani blok svih slavenskih naroda, iako pritom nije moguće izgubiti iz vida problem postojanja neslavenske (germansko-mađarsko-rumunjske) podunavske barijere. A upravo zbog spomenute neneslavenske barijere geopolitički je i geostrateški položaj Zadunajskih Slavena (tj. južnih Slavena) dakako najteži. Slijedi to posve jasno iz nekoliko karakteristika: *prvo*, Zadunajci su jedini odijeljeni od ostalih slavenskih teritorija, što im ovako izoliranim otežava obrambene mogućnosti u odnosu prema Turskoj; *drugo*, spomenuta germansko-mađarsko-rumunjska barijera *poklapa se upravo sa zonom Podunavlja neobično značajnom u prometnom, naseobnom i gospodarskom smislu, koja predstavlja pravu životnu okosnicu privlačnu za osvajanje i vrijednu svake obrane; treće*, rasparčanost južnoslavenskog etničkog područja na slovenski, hrvatski, srpski, crnogorski, makedonski i bugarski etnikum veća je nego u slučaju ostalih Slavena, zbog čega su i mogućnosti međusobnih sukoba u zadunajskom prostoru veće, što samo može slabiti obrambenu snagu ovog prostora; *četvrto*, ovo je najjužnije i najzapadnije položeni granični slavenski prostor u blizini i turskog i talijanskog ekspanzionističkog žarišta — dok, s jedne strane, neruski narodi u najdonjem Povolžju i Podonju imaju izolaciono značenje u odnosu na moskovsku regiju jezgre, dotle su, s druge strane, Zadunajski Slaveni u neposrednom kontaktu sa Turskom; a što se tiče Italije situacija je isto tako nepovoljna — teritorijalne težnje Italije nisu mogle biti orijentirane prema Zapadu nego samo prema Istoku; i zaljev Jadranskog mora leži na istoku; nadalje, pritisku se u ovom prostoru nije moglo suprotstavljati jedno tako snažno zaleđe kao što je to vrijedilo, primjerice, za odnos Rusa i Šveđana na Baltiku; *peto*, teritorij Zadunajskih Slavena malih su dimenzija što će također umanjivati obrambene mogućnosti; i konačno, *šesto*, — dio Zadunajskih Slavena predstavlja barijeru za germansko-mađarski prodor prema moru; imajući sve navedeno u vidu lako je razumjeti Križanićevo oslanjanje na pomoć Rusije.*

Važno je napomenuti da su posve slična razmatranja o značenju teritorijalne jedinstvenosti primjerena i u suvremenim prilikama; i danas

¹⁶ M. Krleža, op. cit., str. 81.

bitnu geostratešku prednost organizacije Varšavskog ugovora čini teritorijalno jedinstveno i kontinuirano područje svih zemalja članica. Zanimljivo je da jedina država koja je istupila iz Varšavskog ugovora (Albanija) nije teritorijalno izravno vezana uz ostale članice te organizacije, što ujedno znači da s njom ne ostvaruje direktne granične kontakte.

Očito, geopolitički način mišljenja u vezi proširivanja granica — dakle teritorijalnih akvizicija — moguće je u Križanića naći i na drugim mjestima »Politike«, iako će značenje dobrih zakona i opet biti dominantno; Križanić, naime, kaže: »Dobar se vladar ne smije zadovoljiti da održi svoje carstvo u njegovom drevnom obliku već mora nastojati da ga učini bogatijim, moćnijim, slavnijim i sretnijim.« Ali — u nastavku citata čitamo: »Boljitak i čvrstoća carstva ovise mnogo više od dobrih zakona nego od proširivanja granica i osvajanja novih država«. (Politika, M. H. Zagreb 1947, str. 55). Dok je, s jedne strane, prvi dio ovog citata moguće shvatiti i na geopolitički način — jer carstvo će očito postati bogatije i moćnije ako proširi svoj teritorij, dotle, s druge strane, u drugom njegovom dijelu nalazimo onog pravog Križanića kojem se i opet dobri zakoni čine važnijima.

U svojoj »Politici« Križanić na više mjesta izlaže ideje o ruskoj ekspanzionističkoj politici i naznačuje pravce te ekspanzije; a na to su kasnije nadograđene i ideje i konkretne akcije Petra Velikog. *Velike ruske rijeke i njihove doline treba da u tome odigraju najvažniju ulogu* — one su najodlučniji prometni i trgovački pravci, i njima treba da se kreću i ruska osvajanja. Križanić naglašava da treba izviditi ne postoje li kakvi vodeni tokovi iz Sibira u Kitaj ili Indiju, ili od Mangarije i Oba do Arhangelska. (»Politika«, M. H. Zagreb, str. 120). Očito je da su Križanićeva razmišljanja tako usmjerili dugotrajni boravak u Tobolsku kao i povijesno iskustvo — smješten na sutoku Tobola i Irtiša, Tobolsk je bio ne samo važan posredničko-trgovački centar i granični grad prema Buharima, nego i važno upravno središte u Sibiru, sjedište mitropolita i glavnog sibirskog vojvode, dobro naoružano garnizonsko uporište. *Moć i organizacijska uloga po Križaniću bitno ovise o vladanju riječnim tokovima* što u Sibiru posebno dolazi do izražaja.¹⁷ To se jasno vidi iz Križanićeve tvrdnje: »Sva je, naime, jakost i snaga sibirске države u rijekama i tko je gospodar njegovih rijeka gospodar je i ove zemlje.«¹⁸ I u tome Križanić nije zaboravio povijesna iskustva — *i Dnjeper i Volga bili su važne okosnice ruske državnosti*; prvi je znatno pridonio njezinoj bizantskoj komponenti, Povolžje je značilo mogućnost jačih *utjecaja iz Azije*; na sličan način i Neva će odigrati bitnu ulogu u prodoru *evropskih utjecaja*. Navedeni stavovi o značenju riječnih tokova kao orijentacijskih pravaca ruskog teritorijalnog širenja nisu karakteristika samo »Politike« nego ih je moguće naći i u »Povijesti Sibira«, gdje Križanić ukazuje na

¹⁷ Takva razmatranja o utjecaju konkretne geografske sredine na shvaćanja društvenih prilika apsolutno su u skladu i s Mirkovićevim isticanjem onih mjesta u radovima Matije Vlačića Ilirika Labinjanina koja razumijevanje svetog pisma uvjetuju poznavanjem i razumijevanjem određenog prirodno-geografskog i socijalno-geografskog ambijenta (vidi o tome više u radu M. Mirković: »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb, JAZU 1960, posebno u poglavlju »Geografska i antropogeografska spoznaja«, str. 367-395).

¹⁸ »Politika«, Matica Hrvatska, Zagreb 1947, str. 120.

način ruskih prodiranja koja su usmjerena uzvodnim tokovima (Jenisej, Selenga): *povijesno iskustvo i geografska stvarnost učinili su da Križanić nije mogao zaobići ulogu i značenje navedenih geokomponenti.*

Navodeći pravce nužne teritorijalne ekspanzije Rusije Križanić misli samo na južna pročelja — na crnomorsku, azovsku i kaspijsku fasadu: »Neka ostane tajnom. Ova država treba da širi svoje granice prema jugu, a ne prema sjeveru, istoku ili zapadu.«¹⁹

Na sjeveru je Rusija već tada imala izlaz na more u Arhangelsku a također je već od prve polovice XVI. stoljeća vladala i poluotokom Kola, prostorom Murmanska i Bijelim morem. Ali od tih hladnih močvarnih i nerodnih krajeva Križanić nije očekivao za Rusiju mnogo koristi.

(»3. Sjeverni krajevi su hladni, blatnjavi i nerodni, siromašni su i nemaju mnogih stvari i zato bismo imali malih koristi kad bismo ih osvojili. A nekoji su krajevi tako udaljeni da bi se više potrošilo na njihovo čuvanje, nego bi se iz njih dobilo koristi. A Krim i nogajska država pune su svakojakih darova božjih« (Politika, M. H., Zgb 1947, str. 344) s druge strane činilo mu se da je rekonkvista u baltičkom prostoru praktički nemoguća, budući da su na njegovim, nekada slavenskim, južnim obalama prevladavali stranci (tj. Nijemci) — pa zato kao najpogodniji pravac ekspanzije ostaje južna fasada. »Čini nam se, da je sada suvišno i uzalud misliti o osvajanju Pomorja, Šleske, Češke i Moravske i primorskih gradova Hamburga, Ljubeka, Gdanska i Rige, koji su nekada bili slavenski... Sada je i za nas Slavene uputno da ne mislimo na države i pristaništa Istočnog mora. Nasuprot se čini, da je sada pogodno vrijeme da se (božjom pomoći) širimo prema Crnom moru, prema njegovim obalama i pristaništima, koja su nam mnogo korisnija i potrebnija od Istočnog mora.«²⁰

Isto tako za Križanića nije oportuno širenje ni na istok, a ni na zapad — prema Nijemcima i Poljacima, Daurima²¹ i Kitajcima, jer neki od naznačenih pravaca vode prema krajevima koji su, između ostalog, odviše udaljeni, tako da bi troškovi njihova zadržavanja i obrane bili veći od mogućih koristi.²² Pri tom je razumljivo da je geografski faktor udaljenosti trebalo i te kako uzimati u obzir u tadašnjim prilikama; prema Križaniću privlačnije je ono što je bliže i bogatije »darovima božjim«, a to su Krim i prekopska država na jugu; ekonomske i prometne prednosti juga očite su — ovdje je moguće naći pšenicu, vino, kamen i drugo; ovdje se nalaze primorski gradovi i luke; sve ruske rijeke utječu u Crno i Azovsko more; za Križanića je vrijednost juga tolika da bi ovdje bilo moguće dislocirati i carsku prijestolnicu. Zato Križanić posebno upozorava cara: »Čestiti i veliki care, o prekopskoj državi valja i ovo promisliti: da je za boravljenje vladara vrlo prikladna, a za rusku državu prikladnija i potrebnija nego makar za koju drugu državu. 1. Radi svojih primorskih gradova i dobrih pristaništa. 2. Zato što sve ruske rijeke utječu u ono more i jer svuda unaokolo živi ruski narod. 3. Što se vino, ulje, svila i skupocjena roba može dovoziti morskim putem neposredno iz onih zema-

¹⁹ ibidem, str. 344.

²⁰ ibidem, str. 343.

²¹ Daurija je područje istočno od Bajkalskog jezera uključujući i Priamurje.

²² »Politika«, Matica Hrvatska, Zagreb 1947, str. 344.

lja u kojima rode ove stvari, a koje nam stvari Nijemci dovoze u Arhangelsk putujući preko polovice kugle zemaljske.«²³ Također, Križanić je naglašavao i potrebu postojanja carske trgovačke flote na Kaspijskom jezeru zbog trgovine sa Perzijom.

Međutim, valja naglasiti, da *Križanić, izgleda, nije dovoljno shvaćao geostrateško značenje kontinentalne lokacije jezgre Moskovije* čiji je razvoj bio osiguran zatvorenošću jednog šumsko-hidrografskog kraja a širenje omogućeno divergirajućim riječnim tokovima ili niskim »volokima« (razvodima); sigurno je da je za inicijalni razvoj Rusije — tog »Srednjeg svijeta« — između Evrope i Azije, centralna kontinentalna lokacija u izoliranom i prometno zatvorenom kraju imala mnogobrojne prednosti.

Isticanje značenja južne maritimne fasade jedno je od ekonomsko-geografskih i politički najznačajnijih Križanićevih shvaćanja, iako ne treba smetnuti s uma da je on zanemario zatvorenost crnomorskog bazena: međutim, koncentrirajući se prvenstveno na koninentalno-tranzitni položaj Rusije između centralne Azije i Zapada, ta se zatvorenost nije morala činiti nedostatkom; štoviše, za Križanića i značenje otvorenijeg Arhangelska nije moralo biti toliko odlučno jer se sva »kolonijalna roba«, koja se u Rusiju uvozila preko Arhangelska, mogla dobiti i izravno kontinentalnim putovima sa Istoka a ne zaobilazno njemačkim posredništvom. Na značenje južne maritimne fasade i protivljenje kontinentalnoj orijentaciji Križanić je najbolje ukazao kad se žalio: »Sva su nam takova mjesta, pristaništa i tržišta oteli Nijemci. I svuda su nas s mora i s velikih plovnih rijeka zatjerali u široka polja da oremo zemlju.«²⁴ — Iz tih se riječi jasno uočava jedna od Križanićevih koncepcija posve primjerena suvremenoj stvarnosti s obzirom na težnju sovjetske afirmacije na moru.

Križanićevo inzistiranje na širenju Rusije prema jugu razumljivo je i iz razloga jer ono ujedno znači i potiskivanje Turske, tj. pridonosi i perspektivama oslobađanja Zadunajskih Slavena.

Moguće je, dakle, zaključiti da su vanjsko-politički i ekonomsko-politički elementi u Križanićevoj »Politici« jasno teritorijalizirani i da imaju izraženu prostornu (dakle i geografsku) komponentu.

I u trećem citiranom Križanićevu djelu — »Povijesti Sibira« (iz 1680. god.) — također je moguće ukazati na neke aspekte geopolitičkog karaktera — tako su posebno značajna ona Križanićeva razmatranja koja se odnose na neka pitanja određivanja ruskokitajske granice, odnosno uspostavljanja trgovačkih odnosa. Križanić spominje i Nerčinsk^{24a} (odakle Rusi vrše stalne ispade u pravcu Kitajskog carstva), u kojem će 1689. god. biti sklopljen i čuveni rusko-kineski ugovor koji je Kini ostavljao znatne dijelove lijevog Poamurja.

Konačno, nije u »Povijesti Sibira« moguće zaobići niti neka pitanja prometno-geografskog karaktera (ali i opet u geopolitičkom kontekstu), tj. pitanje oplovljavanja azijskog kontinenta između ušća Oba i obala Kine ;također, u okviru Križanićeva interesa ulazi i naznaka pitanja o mogućnostima veza južnog Sibira i Indije pretpostavljenim plovnim tokovima, koji će problem poslije Križanića neprestano zaokupljati rusku vanj-

²³ ibidem, str. 346.

sku politiku u vezi njezinih ambicija širenja prema južnom, toplom i otvorenom moru. Jasno je pritom da je u citiranom djelu moguće naići i na topografske nejasnoće, što je, međutim, posve razumljivo jer se ipak radi o dobu u kojem je — kako Križanić i sam navodi — Moskovitima tek odnedavno postalo jasno da su portugalska Hina (Sina) i prijestolnica Pekin, ono isto što je njima i Tatarima poznato kao Kitaj odnosno Kam-balik.

Raznoliki interesi Križanića, njegova upućenost i angažiranost u nizu društvenih pitanja bili su uzrokom da je često dolazio u odnose polemičkog i osporavajućeg karaktera; a u jednoj takvoj prilici došli su do izražaja i neki elementi topografskog značaja (ali i sa nezaobilaznim geopolitičkim implikacijama), kao što je to jasno vidljivo i u njegovom sudjelovanju u svetojeronimskom sporu oko »Kranjaca« koje Križanić također uvrštava u okvir Ilirika.^{24b}

Neki gospodarski aspekti

Za Križanićeva shvaćanja ekonomske politike i, posebno, vanjske trgovine vrijede slične karakteristike kao i za shvaćanje samodržavlja — *centralizacija vanjske trgovine u rukama cara imala je bitno pridonijeti moći države i adekvatnoj valorizaciji ruskog posredničkog položaja između Istoka i Zapada*. Zanimljiva Križanićeva ekonomska gledišta pokazuju se u posebnom svjetlu ako imamo na umu ne samo to da se podržavanje i centralizacija vanjske trgovine smatra dostignućem i u sovjetskoj vanjskoj trgovini, nego i to da je Križanić, u odnosu na mnoga ekonomska pitanja i kategorije, bio vjerojatno samouk, budući da njegovo, inače izuzetno, obrazovanje (pogotovo što se tiče crkvene povijesti) najvjerojatnije nije uključivalo i određena ekonomska znanja, što je i razumljivo. Uz to je teško vjerovati da je Križanić poznao radove J. Bodina (1530—1596), čija bi se teza o potrebi centralizacije državne vlasti mogla uspoređivati s Križanićevim isticanjem prednosti samodržavlja; protekcionista B. Laffemas (1545—1612.) i merkantilist J. B. Colbert (1619—1683.) mogli su također utjecati na Križanića koji je svojim zahtjevima za državnom (carskom) kontrolom nad trgovinom s inozemstvom blizak merkantilistima; međutim, teško je vjerovati da je on imao prilike upoznati se neposredno s njihovim radovima.

Osim navedenih ekonomsko-geografskih karakteristika koje razmatra Križanić, vrijedno je upozoriti i na više drugih aspekata koji se tiču ekonomskih problema, ekonomske politike tadašnje Rusije i perspektiva njezina razvoja. Između ostalih treba spomenuti protekcionističke mjere: Križanić se zalaže za zabranu uvoza stranog papira makar domaći bio lošiji i skuplji, kako bi se razvila domaća proizvodnja i odgojili domaći kadrovi;²⁵ zatim važnu i posve kontrastnu karakteristiku čini Križanićevo

²⁴ ibidem, str. 168. Ovo sasvim podsjeća na jedno mjesto iz Gundulićeve »Dubravke a gdje se spominje da »Primorja naša sva u ništa sila zbi...«

^{24a} Oko 1670. godine Kina šalje poslanike nerčinskom vojvodi i otada datiraju nastojanja na rješavanju graničnih i teritorijalnih pitanja.

^{24b} dr. I. Golub: »Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu« (Historijski zbornik, XXI-XXII, Zagreb, 1968/69).

²⁵ Politika, M H, Zgb 1947 str. 89.

protivljenje autarhičnom ekonomskom razvoju Rusije — isticanje posredničkog geografskog položaja to dovoljno potvrđuje; nadalje, posebnu pažnju zavređuju Križanićevo inzistiranje da car preuzme u svoje ruke svu trgovinu s inozemstvom, kako bi se spriječila trgovina stranaca u zemlji što je jedan od najvažnijih oblika inozemne eksploatacije Rusije. Pritom, Križanić se ističe kao vatreni protivnik stranaca (osobito Nijemaca), u čemu ipak ne treba vidjeti težnju zatvaranja Rusije, pogotovo prema Zapadu, što su od Križanića pogrešno uočili neki autori: on je odlučno za prihvaćanje onih stranaca koji, između ostalog, donose svakovrsnu robu, a pogotovo znanje i umješnost (»Politika«, MH, Zagreb, 1947, str. 160). Ali — Križanić nije daleko od istine kad smatra da nijedan narod nije nikada bio toliko vrijeđan i sramoćen kao Slaveni od Nijemaca.

Demografski aspekti

Na kraju treba spomenuti i neka zanimljiva Križanićeva razmatranja problema stanovništva, razumljivo, i opet u ekonomskom i političkom kontekstu. Križanić opravdano smatra da država nije bogata kad ima punu blagajnu srebra i zlata, već kad ima mnogo državljana; da nije bogat onaj kralj, koji ima mnogo zlata, već onaj koji ima mnogo podanika. (»Politika«, M.H. Zgb. 1947, str. 57) Po Križaniću — mala je korist od vladanja prostranom zemljom ako je pusta; zato kralj mora nastojati da država bude mnogoljudna: »Najglavniji je temelj državne moći množina naroda. Ne smatra se moćnim ono kraljevstvo koje ima velika prostranstva već koje ima mnogo državljana«, isto str. 316.²⁶ Križanić je očito impresioniran time što se za tadašnju Kinu navodila brojka od 250 milijuna ljudi i što se stanovništvo popisivalo svake godine.

Takva Križanićeva stanovišta o *stimulativnoj demografskoj politici* treba prihvatiti kao opravdana: s jedne strane, broj i proizvodna sposobnost stanovništva imaju za perspektivni razvoj neke zemlje mnogo veće značenje nego sama akumulirana količina plemenitih metala; s druge strane, veći broj podanika daje i širu bazu za oduzimanje i centraliziranje viška vrijednosti, što je za moć države također pozitivan faktor. Unatoč maloj relativnoj gustoći stanovništva Rusije Križanić je bio svjestan njegova ukupnog broja i potrebe daljnjeg povećavanja.

Značajno je da Križanić dalje navodi i *razloge slabe napućenosti Rusije; između ostalog, to su nedovoljna pravna sigurnost i desetkovanje stanovništva u graničnim područjima, pretjerani izvoz žita i naseljavanje prevelikog broja ljudi u Ukrajinu i Sibir.*

Ovim kratkim pregledom nekih političko-geografskih i ekonomsko-geografskih, a također i drugih aspekata u Križanićevim radovima, prvenstveno u »Politici«, sigurno je da naznačena problematika ne može biti iscrpljena. Obilje različitih sadržaja u »Politici« još uvijek je izazov znanstvenim radnicima, a među njima politolozima treba pripasti istaknuto mjesto.

²⁶ Ovo je jedino mjesto u »Politici« gdje Križanić negira povezanost između moći jedne države i njezinog prostornog obuhvata.

Pojava i djelo Jurja Križanića i naročito njegova »Politika« ubrajaju se među najviše misaone domete u našoj starijoj povijesti. Zato Križanić uvelike obvezuje *politologe*, prvenstveno zbog prirodnog profesionalnog interesa, i to, dakako, uvijek u pluralističkom pristupu; zato i ovih nekoliko naznaka geopolitičkog značaja treba shvatiti primjerenima — jer — iako zanesenjак i fantast, Križanić je bio čvrsto utemeljen u realnosti onovremenih zbivanja. *Stoga, ako je njegov život bio — a bio zaista jest — hod po mukama, bio je isto toliko i hod po zemlji.* Križanić nije mogao ni mimo, a niti protiv geokomponenti — u njegovim je djelima to jasno vidljivo; to je ujedno i razlogom da u *Križanićevom pristupu društvenim pojavama prepoznamo i elemente materijalističkog pristupa.* Obavezuje, nadalje, svakog kome je do onih ideala koji su bili i njegovi — do ljubavi i istine, od kojih smo ponekad tako beznadno udaljeni;

— obvezuje našu kulturnu javnost općenito jer i on je dio hrvatske *rasute baštine;*

— obvezuje i zato što predstavlja jednu od *karika u onom kontinuitetu misaonog i kulturnog stvaralaštva u nas* bez kojeg je kontinuiteta cjelokupni, dakako i suvremeni, razvitak svakako otežan i nepotpun;

— obvezuje, dakle, prvenstveno Sveučilište — kao još uvijek glavno rasadište duha i spoznaje — da u nastavnim programima odgovarajućih fakulteta²⁷ nađe dostojno mjesto; i da nakon dugotrajne šutnje progovori onako kako je isticao Tkalac: »Ideje se (a shvatimo ih ovdje kao misao, R. P.) mogu hvate i hvate zakopati u zemlju, ali jedamput kad vrijeme za njih sazrije one će naići kao trava, i nema te sile koja bi ih zadržala u zemlji.«²⁸

SOME OF THE POLITICO-GEOGRAPHIC AND GEOPOLITIC VIEWS IN THE WORK OF JURAJ KRIŽANIĆ

(Summary)

Together with Matija Vlačić Ilirik (1520-1575) from Labin, and Markantun Dominis (Gospodnetić) (1560-1624) Juraj Križanić («Georgius Krisanich Croata Obarhiensis Nobilis») is one of the Croats acknowledged in the whole Europe.

In this paper only three of his works are dealt with—first of all, selections from his masterpiece known under the title *Politics* which is justly defined as the trilogy of the economics, strategy and politics, than his *Travel-record from Lavov to Moscow*, and the third one *History of Siberia*.

Analysing the above mentioned works, in the first place the *Politics*, it is easy to point numerous politico-geographic, geopolitic, economic and demographic themes, equally important for the understanding of the 17th century life in Russia as for its further prospects. The numerous deficiencies noticed by Križanić were not eliminated before the time of Peter the Great or even later. It is necessary to point out that the geo-political approach to Križanić's politics is possible and necessary, and that it comes from the fact that Križanić deals with the phenomenon of the political that is to say with the different facts which form part of that phenomenon. Among them it is not possible to omit those which light it up in the context of its unity with

²⁷ Misli se tu na studij politologije, filozofije, teologije, književnosti, povijesti i ekonomike.

²⁸ I. Tkalac: »Uspomene iz Hrvatske« (M. H, Zagreb 1945, str. 5)

the characteristics of the concrete area, territorial characteristics, geo-location, ways of the territorial expansion, etc.

Križanić's geographic views are clear where the territorial position is in question, or the historic transitory role of Russia between Asia and Europe, between Baltic and the Black Sea Basin.

Politic and geographic views are important in those of his texts from which the role of the really vast territorial areas is seen, and where the tampon significance of the Russian territory is pointed out together with the problems and the characteristics of the »frontier«.

Geopolitic components of the decisive importance are in fact Križanić's ideas on the most important ways of conquest and the territorial expansion of Russia. In his *Politics* Križanić explains the Russian expansionistic policy and draws the lines of that expansion. Later on, the concrete actions and ideas of Peter the Great were built on it. Great Russian rivers and their valleys were to take very important role in it — they are of great importance both trafically and commercially and the ways of Russian expansion. According to Križanić the state power and the organisational role are dependant on the possession of the rivers, and that is even more important in Sibiria. Križanić takes into account historical experience too — the Dnieper and the Volga were always important factors of the Russian state; the Dnieper contributed to its Byzantine characteristics, the Volga ment the possibility of the important Asian influence, and in the similar way the Neva will have an important role in the penetration of the european influence.

At the end, it is necessary to mention some interesting ideas of Križanić on the problem of the population, of course, again in the economic and political context. Križanić justly says that the state is not wealthy of its fisc is full of silver and gold but when it is densly populated; and that the King who has lot of gold is not the rich one, but the King who has great number of subjects. According to Križanić there is no use of ruling the great country if it is empty, and the King has to make efforts to populate his country, Križanić was impressed by the fact that China of that time had 250 million inhabitants and that the census was taken every year.

Križanić's policy of the stimulative demography should be taken as justified — on the one hand, the number and the productive capacity of the population are of greater importance for the prospective development of the country than the quantity of the accumulated precious metals, and on the other hand, the greater number of subjects gives larger basis for the centralization of the surplus value as an important contribution to the state power. In spite of the small relative density of the population in Russia, Križanić knew its total number and that the further increase was necessary.

Further on Križanić shows reasons of the insufficient density of the Russian population; among other things that are: not adequate legal security and the decimation of the population in the borderlands, as well as the excessive corn export and the colonisation of the too many people in Ukraine and Sibiria.

Prevela:
Milica Mirić